

SONUÇLAR VE ÖTESİ: TARİHSEL MATERİYALİZM VE SOSYOLOJİNİN ELEŞTİRİSİ*

Göran THERBORN*

Çev: Nihat ERDOĞAN**

Gerçeğin bilimsel olarak incelenmesi, kuşkusuz ki, dünyanın eksiksiz ve sistematik gözlenmesi ile yetinmek anlamına gelmez. Bunların ötesinde başka şeylerin de yapılmasını gerektirir. Her şeyden önce böyle bir inceleme, sonsuz sayıdaki olgu ve olayların devinimini belirleyen düzenlilikleri ele almalıdır. Dolayısıyla, bir bilimin ortaya çıkışı, belirleyici düzenliliklerin özel bir alandaki sisteminin keşfini ve bu sistemin, düşüncede ve kuramda yeniden üretilmesini gerektirir. Bu nedenle, bilimsellik iddiasındaki yeni gelişen bilimlerin tarihsel analizleri, onların bilimselliğinin yeterli kanıtını oluşturamaz. Bu tür bir tarihsel inceleme, incelenmek üzere seçilmiş bir alandaki düşüncelerin tarihi olmasının ötesinde bir anlam ifade etmez. Esasen böyle bir tarihin kendisi özel bir inceleme konusuna sahiptir ki, bu konu da , belirleme düzenleri üretiminin olası keşfidir. İşte bu çalışmamız, bu tür bir analizi gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır. Yani, toplumsal düşünce üzerinde, tarihselliği, toplumsallığı ve bilimselliği taşıyan bir çalışma hedeflenmektedir. Bu yönüyle de, toplumsal disiplinlerin daha önceki tarihsel denemelerinin izlediği, aşına ve çok yıpranmış çizgilerinden farklı bir yol izlenmektedir. Amacımızın gerçekleşip gerçekleşmediğine, kuşkusuz, okuyucu karar verecektir.

Bilimsel girişimler ayrı, içe dönük, kapalı dünyalarda gerçekleşmez. Kaldı ki, bu girişimler salt, geniş ve genel değerlerle de ilintili değillerdir. Bunlar, zamanda ve mekanda belirliliği olan etkinliklerdir. Bu nedenle de, tarihsel olarak ekonomik, siyasi ve ideolojik bağlaçların parçası olmaktan kaçınamazlar. Bu toplumsal içerikler, doğal olarak, içeriklerin kendilerinin bilimsel olarak anlaşılmasını kendisine özel hedef olarak seçmiş olan girişimlerin ortaya çıkışı ve gelişmesi açısından özellikle önemlidir.

Elimizdeki bu çalışma, ekonomi, sosyoloji ve tarihsel materyalizmin oluşumunun, kapitalizmin doğuşu ve gelişmesi ile nasıl ayrılmaz bir biçimde bağlantılı olduğunu göstermeye çalışmaktadır.

Kelimenin modern anlamı çerçevesinde 'ekonomi', feodalizm sonrasında oluşan kapitalist ekonomi ve pazarın birlikte sergilediği yeni düzenlilikler sistemi temelinde ortaya çıkan bir alandır. Bu alan, yeni bir politika, yeni bir devlet ve kamu maliyesinin aynı zamanda ortaya çıkışı ile birlikte, 'ekonomi politik' olarak gelişmiştir.

* Göran THERBORN. , 'Science, Class and Society' , Verso, London, 1980, Chapter 7, Conclusions and Beyond: Historical Materialism and the Critique of Sociology, ss. 415-429

** Doç.Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji, Bölümü

Kapitalizmin gelişi, büyük toplumsal karışıklıkların da doğuşuna neden olmuştur: Ekonominin kendisi farklılaşmış, toplum içinde ekonominin rolü değişmiş, yeni sınıflar oluşurken, eski sınıflar ortadan kalkmıştır. Bu toplumsal dönüşümleri, ilk kez bir toplumsal kuram olarak ele alan gelişme temelinde, çok geçmeden, 'sosyoloji' denen disiplin ortaya çıkmıştır. İlginç olan nokta, bu yeni disiplinin, burjuva devriminin ilk gerçekleştiği yer olan İngiltere'de değil, Fransa'da meydana gelmesidir. Çünkü, Fransa'da devrimin özellikle radikal çizgisi ve hemen ardından gelen ve açıkça sapkın bir karşı devrimci serüven niteliğinde olan Restorasyon dönemi, bu toplumsal dönüşümü, net bir şekilde görülür hale getirmiştir.

Yeni sosyoloji kuramı, ilgisini öncelikle, geniş anlamda toplum ve politika arasındaki ilişki üzerinde odaklayan bir 'politika kuramı' olarak başlamıştır. Bu kuram, politik kurumların, yeni burjuva toplumuna uyarlanmasını ve gerçek politik gücün burjuvaziye dayanmasını talep etmekteydi. Comte, işte bu çerçevede, kendi 'mutabakat-uyum' anlayışını geliştirdi. Bu anlayış, fikirlerin birliği ya da uyumu olarak değil, fakat, toplumun farklı parçaları arasında ve öncelikle de, endüstrinin yansıttığı 'uygarlık aşaması ve bilim' ile, 'hükümet sistemi' arasındaki uyumu ifade etmekteydi.¹ Politika üzerine yeni bir söylem olarak 'sosyoloji', önceki politik felsefenin eleştirisini (ki bu eleştiride yeni bir toplumsal oluşumun bilincinde olduğu yansımaktaydı) içermekteydi. Bu açıdan sosyoloji, Fransız devriminin etkisi sonucu, eski Alman devlet şeklinin ortadan kalkmasının hareketine geçirdiği Romantik ve Hegelci hukuk ve politika kuramlarına benzemektedir.

Saint Simon ve Comte, öneri ve kuramlarını, kafalarındaki 'devrimi durdurmak' düşüncesi ile geliştirdiler. Halbuki kapitalizmin gelişmesi, yeni bir sınıfın, işçi sınıfının ve işçi sınıfı hareketinin gelişmesi anlamına gelmekteydi. Nitekim çok geçmeden, yeni bir devrim, yani proleterya devrimi gölgesini göstermeye başladı. Pozitivizme karşı bir başkaldırıdan çok, kitlelerin yarattığı korku ile birlikte, işte bu karşıtlık, sosyolojik kuramda öncülerin ilgi duyduğu konulardan, Mosca, Pareto ve diğerlerinin 'elit' kuramlarına doğru değişmeyi açıklar. Weber'in sonraki siyasi yazılarında da, bu karşıtlığın izlerini bulmak mümkündür.

Bununla birlikte sosyologların çoğunluğu için, yeni gelişen toplum ve sorunları, her şeyden önce ekonomik niteliktedir. Kapitalist ekonomi ve ortaya çıkardığı 'yeni

¹ A. Comte, "Cours de Philosophie Positive", IV, s. 170 f. Bu açıdan Comte'un kavrama verdiği içerik, sonradan sosyolojik yazında, 'consensus' kavramına verilen anlamdan (mutabakat) farklıdır. Parsons'a göre, Durkheim'in 'kollektif bilinç' (conscience collective) kavramının kökeni, gerçekte Comte'un çalışmasında bulunmaktadır. Dolayısıyla da yanlıcıdır. (T. Parsons., Durkheim's Contribution to the Theory of Integration of Social Systems, Wolf (ed.), "Essays on Sociology and Philosophy by Durkheim et al., s.119) Feodalizmden kapitalizme doğru değişimin, yukarıda vurgulanan evrimci yorumu çerçevesinde, devrim sonrası sosyoloji öncülerinin 'sosyal bütünleşme' sorununu ele alış tarzı, Durkheim'in düşüncesinde mevcut değildir.

sorun', yani 'işçiler sorunu', önem kazanmıştır. İşte bu noktada 'sosyoloji' ile 'tarihsel materyalizm'in karşılaştırılması uygun düşmektedir. Çünkü, her ikisi de liberal ekonomi politigin eleştirisini içermektedir.

Burjuva devriminin ardından, politika üzerinde bir söylem olarak ortaya çıkan sosyoloji, proleterya devrimi korkusunun yayıldığı dönemin öncesinde de, ekonomi üzerinde yetkin bir söylem konumuna geldi.

Liberal ekonomiyi, Saint Simon ve Comte da eleştirmiştir. Ancak sosyolojinin gerçek anlamıyla ekonomi politigin eleştirisi olarak gelişmesi, politik ekonominin klasik dönemine rastlar. Yaklaşık 1880'ler ile 1920 arasındaki bu dönem de, Marksistlerin, modern tekelci kapitalist aşamanın başlangıcı olarak niteledikleri zaman dilimine denk düşmektedir. Herbert Spencer'in 'rekabetçi kapitalizm' üzerine kurduğu sosyolojisinin, İngiltere ve özellikle Amerika'da kısa süren itibar döneminin ardından hızlı çöküşü ve eleştirilmesi de, Spencer sonrası sosyologlar tarafından, büyük korporasyonların egemen olduğu dönem ve bu dönemin yarattığı emek-sermaye sorunlarına ilişkin tecrübelerle bağintılanmıştır. Bununla birlikte, başat ekonomi disiplinine ilişkin bu sosyolojik eleştiri, Marksist eleştiriye çok az ölçüde etkilemiştir. Hatta bu iki eleştirel çizgi arasında bir ilişkiden söz etmek dahi olanaksızdır. Bunun yerine Alman tarihselci ekonomi anlayışının, farklı derecelerde olmakla birlikte, Fransa, Amerika ve Almanya'da klasik sosyolojinin gelişmesi üzerinde etki yaptığı bilinmektedir. Ayrıca 'rekabetçi kapitalizm'in bir başka eleştirisi, Talcott Parsons'ın çalışmasında da başlangıç noktasını teşkil eder. Bilindiği gibi, 2. Dünya savaşı sonrasında bir kaç on yıl boyunca, Talcott Parsons'ın çalışması, hakim kuram konumundaydı.²

Kapitalist pazar ekonomisi gelişip olgunlaştıkça, giderek artan sayıda insanı kendi hükmü ve etkisi altına almıştır. Klasik ekonomistler bunu çok önceden görmüşler ve kapitalizmin işleyiş tarzını değerlendirmeye başlamışlardır. Ancak burada başka sorunlar da vardır: Bu işleyişin, insan toplumunun diğer alanları ile ilişkisi nasıldı? Beraberinde getirdiği toplumsal sorunlar, nasıl ele alınıp çözümlenecekti?

İşte, genel bir toplumsal kuram için, bu sorular 'anahtar soru' niteliğindedir ki, bu sorulara yanıt bulmak, hem Sosyolojinin ve hem de Tarihsel Materyalizmin amacı olmuştur.

Verilecek yanıtlardan biri kuşkusuz, 'pazar'ın tarihsel süreçte, belirli bir üretim biçiminin işleyişinde asal unsur olduğudur. Bu üretim biçimi, kendinden önceki üretim biçiminin dönüşümü ile ortaya çıkmış ve gelecekte de, başka bir üretim biçimine

² Sosyolojinin Dünya ile ilişki tarzının ilginç bir özelliğini Parsons'da izlemek olanaklıdır. Bilindiği gibi, Parsons'ın kapitalizm hakkındaki kısa, fakat, konuya ilgisini gösteren açık değerlendirmeleri (ki onun doktora tezi, Weber ve Sombart'ın konuyu ele alış tarzları üzerinedir), çok sık olarak, 'müphem' ve 'kaçamak' terimlerle sunulmaktadır. Örneğin, 'ekonomik davranışlarda akıl dışı unsurlar' deyişi. (L. Coser. 'Functions of Social Conflict' New York, 1964, s. 21. J. Rex, *Key Problems in Sociological Theory*, London, 1970, s. 96.)

dönüşecektir ki, Marks ve Engels bunun sosyalizm olacağını iddia etmişlerdir. İnsanlar daima, belirli üretim güçleri temelinde oluşmuş, belirli üretim ilişkileri içinde yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Bu belirli üretim güçleri ve üretim ilişkileri, kendilerine uygun olan belirli politik yapılar ve düşünce sistemleri ile birlikte varolurlar. Böylesi bir yapıda mevcut üretim ilişkileri, toplumu karşıt sınıflara ayırdığından dolayı, toplumsal sorunların değerlendirilmesi ve bu sorunların çözümü için ileri sürülen öneriler, kişinin sınıf konumuna bağlı kalır. Pratikte ele alınan sorunlar ve onların ele alınış tarzı, sınıflar arası mücadeleye dayanır. Ve bu mücadelenin genişliği ve şiddeti, veri üretim biçimi ve onun gelişmişliği ile orantılıdır.

İkinci bir yanıt olarak, 'rekabetçi pazar'ın 'toplumsal' olmadığını, gerçekte kendi içinde 'belirlenimin biyolojik düzeni' ve 'varlıklarını sürdürebilmek için mücadele eden insan organizmaları toplamının bir ifadesi', olduğunu ileri sürmek de mümkündür. Sosyolojinin nesnesi olan toplum, bir 'moral çevre', bir 'ortak değerler sistemi' ve sözü edilen insan organizmalarını sınırlayan ve bütünleştiren 'kurallar' tarafından meydana getirilir. Pazar ile toplumun ilişkisi, pazarın, bu kural ve değerlerce kontrol edildiği ve düzenlendiği ölçüdedir. Dolayısıyla 'toplumsal sorun', her şeyden önce bu ilişkideki yaygın yetersizliktir. Ve çözümü de, değerler ile bütünleştirme ve kurallar doğrultusunda düzenlemenin artırılmasıyla olanaklıdır. İşte Durkheim'in³ verdiği ve bu özü taşıyan yanıt, farklı versiyonları ile, çağdaş Fransız sosyologlarının çoğunluğu tarafından da yinelenmiştir.⁴

Durkheim'dan esinlenmekle birlikte, pazardaki değişimde söz konusu olan gerçek işbirliğine daha fazla ilgi duyan benzer bir kuram, Amerikan Sosyolojisinde, Park ve Burgess'in etkili çalışmaları 'Sosyoloji Bilimine Giriş' adlı kitapta geliştirilmiştir (1921'de ilk baskı). Park ve Burgess pazar ekonomisini, bir 'rekabetçi işbirliği' sistemi olarak nitelemişlerdir. Ekonomi biliminin bu özel konusunun en basit örneğini, "bitki topluluğu" (botanical plant community) sergilemektedir.⁵ Bitkisel

³ Durkheim'a göre, diğer canlılarda görülen sistemlerin aksine, toplumsal olarak düzenlenmemiş insan organizmaları sistemi, doğal olarak sabit ve dengeli olamaz. Çünkü insan arzuları, içgüdüsel olarak sınırlanmamıştır. İnsanın büyük düşünebilme gücü, insan sistemlerini denge açısından yetersiz kılmaktadır. Bu güç insan arzusunu sınırsızlaştırmakta ve dolayısıyla, eğer toplumsal olarak kontrol edilmez ise, insanı, yapısal olarak 'doymak bilmez' (açgözlü) bir canlı haline getirebilmektedir. (Socialism, s. 239 f)

⁴ Örneğin, A. Espinas, 'Leçon d'ouverture d'un cours d'histoire d'économie sociale', *Revue Internationale de Sociologie*, cilt. 2, no. 5 (1894) ; M. Bernes, 'Programme d'un cours de sociologie générale I-II', *Revue Internationale de Sociologie*, cilt. 3, no. 1 (1895, 1896) ; L. Beaurin- Gressier, 'Des forces qui déterminent l'évolution du milieu social', *Revue Internationale de Sociologie*, cilt 4, no. 4 (1896) ; R. Worms, 'L'économie sociale I-II', *Revue Internationale de Sociologie*, cilt 6, 7 (1898).

⁵ R. Park ve E. Burgess (ed.), *Introduction to the Science of Sociology*, Chicago, 1924, (2. baskı), ss. 162, 165.

ekonomik sistemden farklı yönü ise, toplumsal sistemler olarak toplum ve toplumsal grupları karakterize eden 'mutabakat'ın varlığıdır. Bunun da üç unsuru vardır: 'grup ruhu', 'manevi güç' ya da 'ortak istek' ve grup eyleminin hedefleri yani 'ortak simgeler' (collective representations).⁶ Buradaki 'mutabakat' kavramı, Comte'a özgü anlamı ile değil, sonradan kazandığı 'anlaşma- hemfikir olma' anlamı çerçevesinde kullanılmaktadır.

Modern toplumsal kuramın oluşumunda önemli etkide bulunmuş olan üçüncü yanıt ise, pazarı, gereksinmelerini ve bu gereksinmeleri karşılayacak mal ve hizmetleri elde etme şanslarını akılcı bir biçimde hesaplayan ve davranışlarını buna göre yönlendiren bireylerin oluşturduğu bir sistem olarak algılar. Salt öz çıkarların hesaplanması olan bu akılcılık, ne fizyolojik ve ne de psikolojik boyutları çerçevesinde, insan doğasından kaynaklanmaz. Bu akılcılığın temeli, tarihsel birikimde belirlenmiş olan belirli değerler sistemidir. Burada toplumsal sorunun kaynağı, 'öz çıkar'lara dayanan hesaplamalar çerçevesinde toplumun bölünmesi değildir. Toplumsal sorun, bir yandan veri toplum- daki kapitalist olmayan değerlerin güçlü varlığına ve diğer yandan, geriye sadece zorlayıcı pazar mekanizmasını bırakan özgün kapitalist değerlerin çöküşü sonucu oluşan 'makinalaşmış taşlaşmaya' (mechanized petrification) dayanır. Bu yanıt, Max Weber' in, Alman tarihselciliği ile Avusturya marjinalizmini ustaca birleştirerek, ürettiği bir yanıtıdır.

İkinci ve üçüncü yanıtların işaret ettiği 'öz çıkar' ile 'toplumsal çevre' (toplumsal şartlar) arasındaki kutuplaşma, sosyolojiye belirli bir empirik çalışma konusu yaratmıştır. Ortak bir değer ve kurallar sistemi tarafından gerçekleştirildiği ölçüde, insan davranışı toplumsal olarak belirlenir. Yoksa, Weber'in bir toplumsal mekanizma olarak gördüğü ve marjinalist ekonomistlerin de buna uygun olarak inceledikleri pazar, bu belirlemenin tek unsuru olamaz. Sözü edilen şey, belirlemenin özel bir toplumsal düzenidir ki, biz buna, sahte bilince gönderme yapmayan yansız bir anlamıyla, 'ideolojik topluluk' adını veriyoruz.

Tarihsel materyalizm, 'öz çıkar' ve 'ideolojik topluluk' sorunsalının dışında oluştu- rulmuştur.⁷ Tarihsel materyalizm insana, siyasi - hukuksal yapıların ve üretim güçleri ile üretim ilişkilerinin eksiksiz bileşiminden oluşan, önceden veri, belirli bir toplumsal bütünlüğün parçası olarak odaklanır. Burada üretim güçleri ve üretim ilişkilerine, 'belirleyen etmen' (determinant instance) olmaları veya , diğer bir deyişle, 'temel'i teşkil etmeleri nedeniyle, özel bir ağırlık atfedilir.

Yeni kuramsal çalışmalarına başlarken Marks ve Engels, yukarıda sözü edilen sorunsalın, 'faydacılık' ve Feuerbach'cı 'insancılık' biçimindeki türü ile tüm bağlarını kopardılar. Bu değişimin bir parçası olarak, ekonomist ve sosyologların konu seçmelerinde esas aldıkları 'eylem' kavramı, yerini 'praktis' (practice) kavramına

⁶ Ibid. , s. 166

⁷ Burjuva sosyal bilimlerinin bu ortak sorunsalını, Althusser'in burjuva ideolojisinin temel ikilisi olarak adlandırdığı 'ekonomizm' ve 'insancılığın' farklı bir şekli olarak da algılamak olanaklıdır.

bırakmıştır. Bu kavram değişmesi, insanı, ekonomik, politik ve ideolojik boyutları ile kesintisiz dönüşüm süreçlerinde çalışan 'canlı' şeklinde niteleyen bir kuram tarafından gerçekleştirilmiştir.

Bilindiği gibi kapitalizm, sınıflar arasında bölünmüş ya da karşıt sınıfları içeren bir toplumdur. Modern toplumsal disiplinlerin ortaya çıkışını sağlayan ortamı, sadece kapitalist ekonominin gelişmesine dayandırmak doğru değildir. Gerçekte toplumsal bilimler, sınıf mücadelelerinin sürdüğü ortamda ve hatta bu mücadelelerin bir parçası olarak gelişmiştir. Dolayısıyla da , farklı düşünce sistemleri daima, farklı sınıflar ile bağıntılan- mıştır. Bunun örneklerini çok sayıdaki özel anlarda gözlemek olanaklıdır: öncü burjuva sosyologları ile, çağdaşları olan gerici feodalist filozoflar arasındaki kesin farklılaşmada, egemen elit gereksinmeleri ile ilgili Pareto'nun düşüncelerinin gelişmesinde, yönetsel sosyoloji düşüncesinde, Durkheim'in 'sosyalizm' ve Weber'in hakimiyet ve bürokrasi kuramlarında ve radikal ekonomistlerin 'ideal' toplumunda

Toplumsal bilimler kuramcılarının 'sınıf mücadelesi' ile olan ilişkisi, her zaman, burada değerlendirilmekte olan bilim dallarının çekirdeğini teşkil eden 'toplumsal belirleme düzenleri'nin keşfi ve geliştirilmesinde çıkış merkezi olmuştur. Örneğin, 'Ulusların Zenginliği'ne ilişkin yeni belirleme ve buna koşut, kamu maliyesinin yönetimi ile ilgili yeni ilkeler, dönemin en kesif toplumsal mücadele anlarında, klasik ekonomistler, fizyokratlar ve onların öncülleri tarafından burjuva sınıfının çıkarlarına göre yorumlanıp, geliştirilmiştir. (Aynı şekilde) 'marjinal değer' kuramının bir 'sağduyu' olarak kabul edilmesi, ancak burjuva ve küçük burjuva görüşleri çerçevesinde olanaklıdır. 'İnsanı kavramlaştırma'sı ne olursa olsun, Marks'ın topluma ilişkin düşüncesi 1845 yılında kesin bir yön değişimine uğramıştır. Bu değişme, işçi sınıfı ve sınıf mücadeleleri ile ilgili olarak, Marks ve Engels'in edindiği tecrübelerle doğrudan bağıntılıdır. Yeni 'toplumsal belirlenme düzeni'ni keşfedip, geliştirmelerinin hemen ardından, Marks ve Engels, yeni toplum kuramının işaret ettiği eğilimlerin taşıyıcısı olarak proleteriyayı kabul ettiklerini ifade eden 'sosyalizm' için, yeni bir strateji geliştirmeye başladılar. Benzer olarak klasik sosyologlar da, insan davranışının sosyal belirlenmesi ile ilgili kendi kuramlarını tamamladılar. Kuşkusuz onların bu çalışmaları, kapitalist toplum, sorunları ve çelişkileri ile ilgili olarak kendilerinin edindiği çok farklı gözlemler ve tecrübeler temelinde gerçekleşti. Bu çalışmalar da, geniş ölçüde, kapitalizme karşı eleştirel bir içerik taşımakla beraber, işçi sınıfı ile bağıntılanmamış aydınların tanık olduğu ve yaşadığı tecrübelerle göre biçimlenmişti. Tam tersine bu aydınlar, işçi sınıfına ve çözümünü için mücadele ettikleri sorunlara, burjuva toplumu açısından bakmaktaydılar. Ne var ki onlar aynı zamanda, ya aristokratik bağlantılarından, ya da küçük veya alt burjuva kökenleri nedeniyle, burjuvazinin hakim fraksiyonuna karşı da yabancılaşmış durumdaydılar. Kapitalist toplumun var olan devlet şekli, bu alt konumdaki aydınlar için doğal değildi ve ideolojik topluluğun yeniden hayata geçirilmesi ile düzeltilmesine gereksinme vardı.

'Ekonomik bireycilik' anlayışına ilişkin sosyolojik eleştirinin belirli özel bir niteliği, klasik sosyoloji sonrasının çok önemli bir dönemi olan 1930'ların Amerikan Sosyolojisi üzerindeki etkisinde de, dramatik bir biçimde görülmektedir. Bilindiği gibi, bu yıllar, kitlesel işsizliğin yayıldığı, açların yürüyüşler yaptığı ve işverenlerin sendikalara karşı vahşice direnç gösterdiği yıllardı. Bir çok yerde sıkı yönetim ilan edilmiş ve ulusal muhafızlar devreye sokulmuştu. 1937'de yapılan işçi katliamını anma gününde, Chicago polisi 10 demir-çelik işçisini öldürdü. İşte bu 'çalkantılı yıllar'da⁸ Talcott Parsons 'değer bütünleşmesi' (value integration) üzerindeki sosyolojisini formüle etti ve Elton Mayo, Fritz Roethlisberger ve arkadaşları, sonradan endüstri sosyolojisinin çerçevesi konumuna gelecek olan 'endüstri ilişkilerinde ekonomik olmayan duyguların kritik rolü' ile ilgili kuramlarını geliştirdiler.

Belki de bu konudaki en çarpıcı olay, 1930'larda Sosyoloji alanında gerçekleşen gelişmelerin, sosyolojik dilden, 'sınıf mücadelesi' kavramının fiilen kalkmasına yol açmasıdır. Buna paralel olarak 'sınıf' kavramı da, 'tabakalaşma' (stratification) veya 'değerlendirmeci derecelendirme' (evaluational ranking) kavramları ile örtülmüş, bu kavramların altına indirgenmiştir. Örneğin, 1930 baskısı Sosyal Bilimler Ansiklopedisinde (The Encyclopaedia of the Social Sciences) 'sınıf', 'sınıf bilinci' ve 'sınıf mücadelesi' kavramları yer alırken, 'tabakalaşma' kavramı yoktu. Parsons⁹ ve Llyod Warner'ın (ki onun Yankee City dizisi ilk kez 1941'de yayınlanmaya başladı) çalışmaları ile, 'toplumsal değerler mutabakatı' üzerinde temellendirilmiş bir 'sınıf' ve 'tabakalaşma' anlayışı (ya da tanımı) gelişmeye başladı. Ve toplum bu anlayışa göre gruplanıp, derecelendirildi. Sonuç olarak, o günlerin 'Uluslararası Sosyal Bilimler Ansiklopedisi'nde, 'sınıf' ve kuşkusuz, 'sınıf mücadelesi' kavramlarına yer verilmemiştir.¹⁰ Yeni 'tabakalaşma kuramı', 'endüstri sosyolojisi' ve 'eylemde gönüllülük kuramı' (isteğe bağlı eylem kuramı- voluntaristic theory of action) gibi gelişmelerin hepsi, Mayo'nun belirttiği şekilde, rekabetçi kapitalizmin 'yalın ekonomik mantıklılığı'na karşı olan bu eleştirinin birer parçasıydılar.¹¹ Bu eleştiri, büyük ölçüde, üst burjuva üniversitesi olarak nitelenen Harvard'tan bir grup aydının çalışması ile gelişmiştir. Bu aydınların temel kaygısı da, yukarı katmanlarında güvenli konuma sahip

⁸ Bu nitelime, Irving Bernstein'in önemli çalışması olan "Amerikan İşçisinin Tarihi, 1933-41, Çalkantılı Yıllar" adlı çalışmasında ikinci cildin başlığıdır. (A History of American Worker, 1933-41. Turbulent Years, Boston 1969.)

⁹ Tabakalaşma Kuramına Analitik Bir Yaklaşım' başlıklı yazısı, ilk kez 1940 yılında okuyucuya sunuldu ve onun, "Sosyolojik Kurama İlişkin Yazılar" (Essays in Sociological Theory, New York, 1964, ss. 69-88) adlı çalışmasına dahil edildi.

¹⁰ Orada Bernard Barber, 'sosyal tabakalaşma' üzerine yazmakta ve bu kavramın genel sosyolojik kullanıma 1940'da girdiğini belirtmektedir. (International Encyclopedia of Social Sciences, New York, 1968, Cilt 15, s. 289)

¹¹ E. Mayo, The Human Problems of an Industrial Civilization, New York, 1933, s. 116.

oldukları toplumu, o şekliyle korumaktı.¹² 1894 yılında toplanan Birinci Uluslararası Sosyoloji Kongresinin sonunda, Genel Sekreter René Worms memnuniyetini şu şekilde ifade etmektedir: “Sonuç olarak, konuşmacılara tanınan özgürlüğe ve buna dayanarak, bazılarının düşüncelerini cesaretle açıklamalarına ve kongrenin topluma açık olmasına rağmen, akademik sosyolojinin özgür bir biçimde gelişmesinin, yerleşik düzeni sarsabileceği korkusunu yaratacak, hiç bir olay meydana gelmemiştir. Tam tersine...”¹³ sosyoloji bu kadar doğru bir tahmini, pek sık yapmamıştır bugüne dek. (Sociology has not often made a sounder prediction.)

Bu çalışma, sosyoloji içinde, disiplinin kuramsal mirası ve kuram dışı oluşumu ile ilgili tartışmanın ve tarihsel materyalizmin pratik tarihsel bağlantılarının ve de bilimselliğe ilişkin olarak günümüz Marksist felsefe içinde oluşan sorunların değerlendirilmesi ile başladı. Marksizmin oluşmasının Marksizmine bir katkı çerçevesinde, bu çalışma, Althusser’in tezini, yani Marks ve Engels’in çalışmaları açısından, 1845’de kesin bir kırılma olduğu ve bu teorik kopuşta, işçi sınıfının belirleyici rol oynadığı görüşünü desteklemiştir. Sosyologlar ile kapitalizmin gelişmesi ve sınıf mücadelesi arasındaki kesin ilişkinin analizi, eğer doğru yapılırsa, sosyolojinin bilimselliği sorununa kanıt sağlar. Bu kanıt her şeyden önce, bir toplumsal olgu olarak sosyolojinin, toplumsal-bilimsel çalışma hedefine ulaşmasında, bir ‘sosyolojinin marksizmi’nin (Marksizm of sociology), bir ‘Sosyolojinin Sosyolojisi’nden daha fazla yardımcı olduğunu gösterecektir. Çünkü ‘Sosyolojinin Sosyolojisi’, disiplini, bir ‘değerler topluluğu’na (Gouldner veya Friedrichs), veya bir ‘Sosyolojinin ekonomisi’ (economics of sociology) de arz-talep mekanizmasına (Ben-David, Oberschall ve diğerleri) bağıntılaşmanın ötesine götürememektedir.

Burada incelenen disiplinlerin bilimselliği, doğruluğu kendilerinden menkul olgu olarak değil, fakat daha ziyade, karmaşık tarihsel bir ürün olarak ele alınmıştır. Bu çalışmanın sosyolojiye katkısının, sosyolojinin özel konusu olan ideolojik topluluğun tespiti olduğu söylenebilir: Tarihsel materyalizme katkısı ise, Marks’ın keşfettiği-ürettiği toplumsal belirleme düzenlerinin açıklanması ve sistematize edilmesi şeklinde olmuştur. Çalışmanın karşılaştırmalı yaklaşımı, toplumsal bilimlerin arası ilişkiler hakkında, günümüzde sürdürülen tartışmalara olası bir çerçeve sağlar. Bu noktada, çalışmamızın en önemli sonuçlarından biri olarak, ekonomi, sosyoloji ve tarihsel

¹² Llyod Warner’ın Newburyport ve Massachusetts araştırmaları, onun, Mayo’nun Hawthorn projesinde görev almasından doğmuştur. Araştırma, fabrikadaki işçiyi etkileyen daha geniş toplumsal çevreyi incelemek amacıyla planlandı. Bununla birlikte Warner, açıklama bekleyen bir sorun ile değil, daha çok, önerebilecek bir çözüm aramak üzere araştırmayı başlattı. “Biz her şeyden önce, toplumun çeşitli parçalarının görece sakin bir biçimde işlediği, tam bütünleşmiş bir topluluk aradık. Günlük sıradan ilişkilerin karmaşa ve çatışma içinde olduğu bir kent istemedik.” (L. Warner ve P. Lunt, *The Social Life of a Modern Community*, New Haven, 1941)

¹³ R. Worms. ‘Le premier Congrès de l’Institut internationale de Sociologie’, *Revue Internationale de Sociologie*, Cilt 2, no. 10 (1894), s. 722.

materyalizmin, birbirinden ayrı disiplinler olduğunu belirtmek gerekir. Marksist sosyolojiden, bir sosyoloji olarak Marksizmden, Ricardo'cu Marksizmden ya da Marksizm ile ekonomi veya sosyolojinin birbirlerine yaklaştığından söz etmek, kesinlikle savunulamaz ve böyle bir sav, kafaları karıştırmaktan öteye gitmez.

Peki bu durumda, üç disiplinin bilimsellikleri ile ilgili olarak ne söylenebilir ?

Bu disiplinlerin her birinin özel bir konusunun olması ve her birinin bir toplumsal belirleme düzeni keşfettiği-ürettiği gerçeği, temelde ihtilafli bu disiplinleri, gelişmiş bilimin başarıları ve hedefleri ile bağıntılar. Ne var ki, onların keşfettiği belirleme düzenleri, gizemli güçleri çağırılmaz ve kapitalist rekabet ile farklı üretim biçimlerinin işleyişi, farklı sosyo-ekonomik rolleri üstlenmiş kişiler arasındaki karşıtlık ve çatışmalar, aile ve diğer formel örgüt ve gruplar gibi kurumların eylemleri konularında, empirik araştırmalara uyarlanmaya hemen hazır sonuçlar üretmez. Bu belirleme düzenlerinin sonuçları, deneysel ve sistematik olarak incelenmelidir.

Toplumsal bilimler tarihi, yanlışlanmış öngörüler, hatalar, ideolojik saptırmalar, dur- gunluk ve gerileme dönemleri ve de esasa ilişkin sıcak tartışmalar ile doludur. Ancak doğa bilimleri tarihi de farklı değildir. Dolayısıyla, toplumsal bilimler içinde yer alan dalları, 'bilimsellik' ünvanından yoksun bırakılabilecek sağlam bir gerekçe, ortada görülmemektedir. Öyle anlaşılıyor ki, burada gerçek sorun, bu disiplinlerin toplum hakkında bilgi üretme açısından göstermiş oldukları farklılaşmalarda (üretkenlik farklılaşması) ve onların kendi aralarındaki ilişkilerde (örneğin bir disiplinin herhangi bir nesnesi ele alınıp işlenmemiş özel bir durum mudur, yoksa başka bir disiplinin konusu mudur ? gibi) yatmaktadır.

Günümüze kadar ekonomi tarihi boyunca, hedefte temel bir devamlılığın varlığı söz konusudur. Eğer tarihsel materyalizmin sürekli Marksizm ile birlikte anılmasını ve kurucusu Karl Marks'a gösterilen ilgi ve verilen önemin azalmadan devam etmesini ölçü olarak alırsak, aynı şeyin tarihsel materyalizm için de geçerli olduğunu söyleyebiliriz. Buna karşılık, sosyoloji içinde böylesi bir devamlılığı görmek olanaklı değildir. Ancak yine de, klasik sosyoloji sonrasının derinliğine etkili kişiliği olan Talcott Parsons ve onun önde gelen karşıtı Alvin Gouldner'ın çalışmaları çerçevesinde az da olsa bir süreklilik gözlemek mümkündür.

Gerçekte biz, çok daha somut olarak, 'ideolojik topluluk' ile 'pazar'ın, klasik Sosyoloji sonrasında, Marksist olmayan toplumsal bilimin 'ikiz baltası' olduğunu gösterebileceğimize inanıyoruz. Sosyoloji alanında bu iddia iki şeyi ifade eder: 1) Eğer çok özel veya tamamen yönetsel bir soruşturma olmayıp, bilimsel açıklamayı hedefliyorsa, deneysel sosyolojik çalışmalardaki ana açıklayıcı düzen, uygarlıklar ve tüm toplumlardan, informel küçük gruplara, formel örgütlere kadar her oluşumdaki farklı insan toplamlarının değer ve normlarına dayanır. 2) Bir toplumsal kuram olarak Parsons'cu dönem sonrası Sosyolojisi de, 'ideolojik topluluk' sınırları içinde kalmaktadır. Günümüz 'sosyolojinin sosyolojisi'nde örneklerini gördüğümüz gibi, her iki durumda da alternatif, pazar mekanizmasındaki 'değişim'e dayanmak olmaktadır.

Öyle görülüyor ki, sosyolojik kuramda gerçekleşen sonraki gelişmeler iki yeni ana eğilimi içermektedir. Sözüünü ettiğimiz türü ile 'toplumsal belirleme'nin uygunluk-geçerlilik sınırları ile ilgilenen birinci eğilim, Lewis Coser, Ralf Dahrendorf, Dennis Wrong, John Rex ve diğerlerinin geliştirdiği ve çatışmacı perspektif adıyla anılan yaklaşımdır. Bu yazarların sorunsalı esas itibarıyla Durkheim'cıdır: toplumsal olmayan 'öz- çıkar' ile bir moral bütünlük olarak 'toplum' karşıtlığı. Bu karşıtlık çok ya da az olabilir.

Soğuk savaş baskısının içte yaşandığı ve uluslararasıda 'barış içinde bir arada yaşamak' politikasının başladığı dönemde yazmaları nedeniyle, bu yazarlar, Durkheim ve Parsons'dan bir ölçüde farklıdır. Onlar 'çok fazla toplum' (veya toplumsallığa çok fazla vurgu) olgusunu, temel sorun olarak görmüşlerdir. Hem 1950'lerin Batı toplumlarında ve hem de Durkheim'cı ve Parsons'cu kuramlarda, 'toplumsal bütünlüşme'ye gereksiz ağırlık verildiğine inanmışlardı. Bu yazarlar, 'aşırı sosyalleştirilmiş insan' kavramını (oversocialized conception of man)¹⁴ sorgulayarak, insanın, yaptırımı bağlı normlara karşı direnme eğilimine işaret ettiler.¹⁵ Ayrıca onlar, bir toplumda farklı değer ve normların yönlendirdiği grupların olduğunu ve bu grupların birbirleriyle çatışmalı olabileceğini ve de bu grupların birbirleri üzerinde kendi değer ve normlarını empoze etmek açısından, eşit konumda olmadıklarını vurguladılar.¹⁶ Böylece bu sosyologların 'ideolojik topluluğu' değerlendirme biçiminin, Parsons'ın ele alışı şeklinden farklı olduğu anlaşılmaktadır.

İdeolojik topluluk tarafından yapılan toplumsal belirlemenin önüne bir engel de, 'sem- bolik etkileşim' ve 'etnometodoloji' okulları çıkarmaktadır. Burada üzerinde durulan nokta, değer ve normların sadece farklı derecelerde içselleştirilmesi değil, fakat farklı insanlar tarafından, farklı şekilde yorumlanmalarıdır. Böylece 'normatif paradigma'ya karşı, bir de 'yorumlamacı paradigma' getirilmektedir.¹⁷

¹⁴ D. Wrong, 'The Oversocialized Conception of Man in Modern Sociology', *American Sociological Review*, 26 (Nisan 1961) ss. 183-93.

¹⁵ Toplumu, 'normatif topluluk' olarak niteleyen kuramın, R. Dahrendorf tarafından yapılmış özetine bakınız. 'Essay in the Theory of Society', London, 1968, s. 173 f. Aynı şekilde, David Lockwood'un açıklayıcı makalesi; 'Social Integration and System Integration', (G. Zolschran and W. Hirsch (ed.), *Explorations in Social Change*, London, 1964, ss. 244-57.

¹⁶ B. Jessop, 'Social Order, Reform and Revolution', London, 1972, ss. 26-33. İngiliz sosyolog B. Jessop'a göre, 'çatışma-baskı' kuramı ile 'mutabakat-consensus' kuramı arasındaki temel benzerlik, 'toplumsal olmayan-öz çıkar' ve 'ideolojik topluluk'un, her ikisinin de ortak sorunsalı olmasıdır. Ne var ki B. Jessop, tarihi materyalizmi, 'çatışma-baskı kuramı'na benzetmesi açısından hatalıdır.

¹⁷ T. Wilson, 'Normative and Integrative Paradigms in Sociology', J. Douglas (ed.), *Understanding Everyday Life*, London, 1971, ss. 57-79. Öyle anlaşılıyor ki, bu gelişme ile sosyoloji arasındaki ilişki ve Tarihsel materyalizme, Sartre'in 'Diyalektik Aklın Eleştirisi'nde (Critique of Dialectical Reason) geliştirdiği proje arasında belirli benzerlikler bulunmaktadır.

Sosyolojideki son gelişmeler içinde ortaya çıkan ikinci yeni eğilim ise, pazar mekanizmasının sosyolojik kurama ithal edilmesidir. Bilindiği gibi, sosyoloji geniş ölçüde, ekonominin eleştirisi olarak gelişmişken, ilginç bir ters dönüşle, rekabetçi pazar teorisi bugün, George Homans, Peter Blau ve diğerlerinin geliştirdiği 'toplumsal değişim' (social exchange) kuramına, model olarak alınmaktadır.¹⁸ Taş devrinin girişimci avcısının veya alışverişteki sıradan ev hanımının yerlerini, sanki şimdi, toplumsal örgütlenmenin başlangıç noktası olarak, 'tavsiye' veya 'tasdik' değişimi yapan beyaz yakalılar almaktadır.

Bu çalışmada, toplumsal bilimin, belirleme düzenleri üzerinde merkezleştiğine ilişkin saptamamızın ima ettiği bir diğer nokta da, politika biliminin, ekonomi, sosyoloji ve tarihsel materyalizm ile karşılaştırılacak düzeyde, ayrı, belirgin bir bilimsel hedefe sahip olmadığı veya böyle bir hedefi henüz keşfedip, geliştiremediği gerçeğidir. Batının çağdaş davranışsal siyaset biliminde bu gerçek, çok açık bir biçimde görülür. Batı davranışsal siyaset bilimi teorik çerçevesini ya sosyolojiden (geniş ölçüde Parsons'dan) ya da, Anthony Downs, Mancur Olson ve diğerlerinin teorilerinde olduğu gibi, pazar ekonomisinden almaktadır.¹⁹ Tarihsel materyalizm ise, kendi siyaset kuramına sahiptir.²⁰

Toplumsal yaşam, toplumsal bilimlerin belirleme düzenlerinin dışındaki etmenlerden de, önemli ölçüde etkilenir: dil, fizik güçler ve doğal ekoloji bu etmenlerin örnekleridir. Bu nedenle sosyal bilimlerin gelişmesinde ana problem, bu etmenleri konu alan bilimlerin bulgularını değerlendirme ve kendi bulguları ile birleştirme noktasında odaklanmaktadır. Kadın hareketi, cinsellik sorununu, cinsellik temelindeki ayrımcılığı ve baskıyı ortaya koymuştur. Ancak ne var ki, bunların nedenleri ve ortadan kaldırılma olasılıklarını, hiçbir sosyal bilim ele alıp, uygun bir biçimde değerlendirememiştir.

Daha başlangıçtan bu çalışma kendisini, sosyal bilimler ve özellikle de sosyoloji ve tarihsel materyalizmde varolan krizlerin ve ihtilafların bulunduğu nokta üzerine odaklamıştır. Sonuç olarak şimdi, bu sorunlu durumdan çıkış yolunu göstermek olanaklı mıdır? Bilimin ilgi alanına ayrılan en küçük parçayı dahi dışlamadan, genel olarak

Sartre bu projesinde, diyalektik materyalizmi, bireyin günlük yaşamının sıcak deneyimleri çerçevesindeki eylemleri üzerinde temellendirmeye çalışmaktadır.

¹⁸ G. Homans, 'Social Behaviour, Its Elementary Forms', London, 1961; P. Blau, 'Exchange and Power in Social Life', New York, 1964.

¹⁹ Cf. S. M. Lipset (ed.) *Politics and Social Science*, New York, 1969, özellikle de William Mitchell'in ilginç başlıklı makalesi: 'The Shape of Political Theory to Come: From Political Sociology to Political Economy'; Ayrıca, B. Barry, *Sociologists, Economists and Democracy*, London, 1970. Parsons da kendi 'değerler' çalışması çerçevesinde, değişim mekanizmasını politika kuramına dahil etme çabası içine girmiştir. Bakınız Parsons'ın siyasi yazılarını içeren, *Political and Social Structure*, New York, 1969.

²⁰ Tarihi materyalizmde siyaset, üretim biçiminin belirli düzeyini ele alan bir 'bölgesel kuram' (regional theory) olarak kabul edilmektedir. Cf. Poulantsaz, *Political Power and Social Classes*: R. Milliband, *The State in Capitalist Society*, London, 1969

toplumsal yaşamın zorunlu oluşumu niteliğinde olan, böylesi krizli ve ihtilaflı durumdan kaçış olanağı, kuşkusuz ki yoktur. Bununla birlikte, mevcut durumun ötesinde, yeni krizlere ve ihtilaflara doğru ilerlemek mümkün olabilir. Bunun bir yolu, 'Marksizmin marksizmi', 'tarihsel materyalist çalışma' ve 'devrimci işçi sınıfı ile Marksist kuramın birliğinin tarihi' gibi konuların sorgulanması çerçevesinde, birinci bölümde gösterilmiştir. Çok küçük olmakla birlikte, burada yapılan katkı; bir bilim ve devrimci politikaya rehber olarak, tarihsel materyalizmin geliştirilmesi, dar grupçu yorumlardan ve hizipcilerin ya da az veya çok, doğrudan karşı devrimcilerin sömürsünden, Marks'ın kurtarılması için, Marksizmin Marksizminin önemini gösterebilmesidir.

Bir diğer yönelim de, sosyal bilimlerdeki belirli özel ilişkiler nedeniyle gündeme getirilmektedir. Her ne kadar onların karşılıklı farklılıkları, bir sentez için yapılan derleyici çabaları değersiz ve tüm teorik birleştirmeleri verimsiz yapsa da, sosyal disiplinlerin bu üç çekirdek disiplini, belirli yollarla birbirlerine bağıntılıdır. Ekonomi ile tarihsel materyalizm arasındaki ilişki, tarihi materyalizmin, politik ekonominin eleştirisi olarak gelişmesi şeklindeki tarihi gerçekliğe oturmaktadır. Bu sadece, Marksist kavramlaştırma çerçevesinde, ekonominin belirleyici rolüne yapılan vurgu nedeni ile değil, belki de bundan çok daha önemli olarak, politik ekonominin o dönemde, sosyal bilimlerin en gelişmiş dalı olmasına dayanmaktadır. Politik ekonomi daha o zamandan, Marks'ın kuramsal projesinin sınırları içinde yerini almıştı ve bu nedenle de sarsılıp, yerinden oynatılmıyordu. Bugün sosyoloji de, genel olarak toplum, gruplar, örgütler ve kurumların işleyişleri ile ilgili bir miktar bilgi geliştirmiş durumdadır. Dolayısıyla bugünkü tarihsel materyalizmin de, bugünün sosyolojisinin eleştirisini yapması gerekir. Sosyoloji ve ekonominin inceleme konuları (ideolojik topluluk ve pazar), tarihsel materyalizm ile benzer şekilde bağıntılı olduğundan, sosyolojinin eleştirisi de, Marks'ın politik ekonomiyi eleştirisi gibi olmalıdır.

(Bilindiği gibi) İdeolojik topluluk, insanın toplumsal davranışının, istenilen ve anlaşılabilir biçimlerde belirlenebilmesini sağlamak için uygulanan toplumsallaştırma süreçlerinde, bireylere aktarılan normlar ve değerlere, yani bir dışsal gerçekliğe atıfta bulunur. Daha önce belirtildiği gibi, sosyoloji, toplumun bütünleşmiş bir ideolojik topluluk olduğu varsayımına dayanmaz. Tam tersine bu disiplin, farklı değerler ve normlar tarafından yönlendirilen kurumlar, örgütler ve gruplar arasındaki hakimiyet ve çatışma ilişkilerini açıkça ele alıp, incelemektedir. Aynen 'pazar' gibi 'ideolojik topluluk' da, sınıf mücadelesi içinde, burjuvazinin ve küçük burjuvazinin ideolojik hedefleri için kullanılmıştır ve halen de kullanılmaktadır. Bununla birlikte sosyoloji, bilimsel bir unsuru da içermektedir. Ve Marks'ın politik ekonomiyi eleştirisini örnek alıp, onu izleyerek, sosyolojide kaba (vulgar) ve bilimsel boyutları, birbirinden ayırmaya gereksinime vardır. Son yılların radikal müdahaleleri bu nitelikte ve ideolojik çarpıtmaların teşhir ve ifşası doğrultusundadır. Bu tür bir eleştiri, hem zamanlaması ve hem de, genel olarak, içeriği açısından doğru olmuştur.

Fakat toplumsal bilimlerin daha da ilerliyebilmesi için, şu an yapılması acil olan şey, bilimsel sosyolojinin bir eleştirisini geliştirmektir. Marks'ın, klasik politik ekonomi ile uzun süren mücadelesi gibi, böyle bir uğraş, tarihsel materyalizmi, kuşkusuz ki çok zenginleştirecektir. Bu çalışmada, farklı sosyal bilimlerin temel yapılarına ilişkin olarak yapılan analizler, eğer doğru ise, söz konusu eleştirinin de temeli atılmış demektir.

Ekonomi ve sosyoloji, tarihsel materyalizmin sahipleneceği uygunlukta bir alansal pay bırakmamaktadırlar. Tarihsel materyalizm, iki sosyal bilim disiplininin 'öz çıkar' ve 'toplumsal değerler' şeklinde ifade edilen ortak sorunsalının dışında oluşturulmuştur. Ekonomistler kapitalizm, sosyologlar sınıflar ve sınıf çatışmaları üzerinde konuşa-bilirler. Fakat ekonomistler sermayeyi, üretim ilişkisi olarak görmez, sosyologlar da, sınıfları ve sınıf çatışmasını, üretim ilişkileri ve üretim güçlerinin belirli tarihsel bileşimi ile bağtılamazlar. Halbuki tarihsel materyalizmde hem 'pazar' ve hem de 'ideolojik topluluk', göz ardı edilemeyecek toplumsal belirleyici olarak yer alırlar. Kapitalist üretim ilişkileri, pazar mekanizması içinde işler. Marks da bunu böyle analiz ve ifade etmiştir. Aynen her üretim biçiminde, özellikle etkili bir ideolojik üst yapının bulunduğunu ifade ettiği gibi.

Özet olarak, Marks'ın ekonomi biliminde gerçekleştirdiği dönüşümün iki unsurunun olduğunu söylemek mümkündür. Birincisi, 'pazar'ın daha geniş bir içeriğe sahip olan toplumsal belirleyiciye, yani 'üretim biçimi'ne bağlanmasıdır. Onun analizleri, pazarın doğuşu ve gelişmesinin, üretim biçiminin dinamikleri ile açıklanabileceğini göstermiştir. Ancak, Marks'ın değerlendirmeleri bununla da kalmamış, ayrıca, (ikinci unsur olarak) klasik ekonominin belirli kuramsal zıtlıklarının (klasik ekonomide, emek değer kuramının işleyiş biçimine ilişkin çözümlemedeki zıtlıklar gibi) nasıl çözümlenebileceğini de ortaya koymuştur. Marks öncelikle, klasik ekonomistlerin görmediği sorunları ortaya koyarak, açıklamış ve böylece de politik ekonominin bilmecelerini çözmüştür.

Sosyolojinin Marksist eleştirisinin görevleri de buna benzemektedir. Her şeyden önce, değer ve norm sistemlerini, tarihsel bütünlük içine sokmak gerekir. Bu sistemleri, üretim güçleri ve ilişkileri ve de bunların üzerine oturan devlet ve sınıf mücadelesi ile bağıntılayarak, ideolojik topluluğun, bu bütünlük içinde nasıl belirlendiğini göstermek zorunluluğu vardır. Yapılması gereken ikinci görev ise; farklı gruplar, örgütler, kurumlar ve toplumlar içinde vücut bulan ideolojik toplulukların, zıtların birliğinin farklı ve değişken örnekleri olarak, karşıt sınıfların değer ve normlarının çatışmalı birliktelikleri şeklinde, sınıf mücadelesi tarafından nasıl yapılandığını göstermektir. Kuşkusuz ki bu, hakimiyet oluşumlarını, sadece egemen sınıfın değer ve normlarının ifadesi olarak algılayan Max Weber'in örgüt analizlerinden farklı bir değerlendirmeyi zorunlu kılar.

Bu çalışmanın vardığı nokta ne bir 'yakınlaşma-yakınlaştırma' ve ne de bir 'sentez' dir. Çalışmanın vurguladığı sonuç, Marks'ın klasik ekonomiyi aşmasına benzer

şekilde, sosyolojinin aşılması (transcendence of sociology) ve tarihsel materyalizmin, 'toplumun bilimi' konumuna getirilmesi gereğidir. Ancak (biliyoruz ki) bir görevi saptamak, onu tamamlamak anlamına gelmez. Bu olasılıkların gerçekleşebilme derecesi sadece bilim içi gelişmelere bağlı değildir. Sosyal bilimlerin doğuşu ve oluşumu, belirli toplumların belirli anlarındaki sınıf mücadeleleri tarafından belirlenmiştir. Gelecekte, bu bilimlerin daha da gelişmesi veya tutuklu gelişmesi (arrested development), kuşkusuz , aynı şekilde olacaktır. Dolayısıyla, toplumsal bilimlerin ileride, tarihsel materyalizm yönünde gelişmesi sorunu, halen açık bulunmaktadır –herkesten önce, kendini buna adanmış bizler için bu böyledir.